



УДК: 371.4 (477)6 371.4 (438)

НАТАЛЯ ПЕТРУК,

доктор філософських наук, професор

Хмельницький національний університет, МОН України

Адреса: вул. Інститутська, 11, Хмельницький, 29016, Україна

E-mail: natalia.petruk@gmail.com

ПЕДАГОГІЧНА ДУМКА УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ У ПРОСТОРИ РЕНЕСАНСНОЇ КУЛЬТУРИ: З ІСТОРІЇ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ДИСКУРСУ XVI-XVII СТ.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджуються особливості становлення педагогічної думки України та Польщі в час поширення ренесансно-гуманістичних ідей в педагогічну культуру XVI-XVII ст. Встановлено, що зачинателями гуманістичної педагогічної культури в Україні стали такі видатні люди, як Григорій Саноцький, Юрій Дрогобич, Миколай Коперник, Павло Кросненський та ін. Проблеми формування нової людини, розуміння її призначення в житті, вияви її громадянської та духовної активності, переоцінка фізичної праці, особливості освітнього та морально-виховного процесу вивчаються на основі теоретичного аналізу творів видатних українсько-польських гуманістів XVI-XVII ст. Підкреслюється, що завдяки існуванню тісних духовних та інтелектуальних зв'язків між представниками української та польської культури в Україні склалися засади гуманістичної педагогіки, утверджувалися цінності європейського життя, формувалася загальноєвропейський культурно-освітній простір. Педагогічна думка XVI-XVII ст. аналізується у контексті проблем, пов'язаних з поширенням гуманістичного мислення в середовищі української та польської інтелектуальної еліти, з переоцінкою ролі особистості у різних сферах життя, зі становленням нового рівня освітньої культури в Україні.

Ключові слова: Відродження, ренесансна культура, Реформація, гуманізм, культурно-освітній простір, гуманістична педагогіка, гуманістичне виховання, антропоцентризм.

ВСТУП

Пізнавальний інтерес до історії розвитку педагогічних ідей, які формувалися в координатах ренесансної культури і гуманістичного мислення, є цілком зрозумілим і обґрунтованим, особливо у контексті прагнень української спільноти і української людини жити в системі європейських цінностей. Актуальним у цьому зв'язку є осмислення досвіду становлення гуманістичної педагогіки, особливостей ренесансного духовно-інтелектуального дискурсу щодо розуміння людини, її призначення в житті, традицій освітнього та морально-виховного процесу. Історія педагогічної думки XVI-XVII ст., на нашу думку, містить у собі переконливі аргументи, що свідчать про тісну інтелектуальну співпрацю між представниками української та польської культур у період поширення ренесансно-гуманістичних ідей в Україні. Результатом цього стало формування європейських засад української культури і загальноєвропейського культурно-освітнього простору. Тісний і органічний зв'язок українських гуманістів з польськими обумовлювався не в



останню чергу тим, що українські землі в XVI-XVII ст. входили до складу Речі Посполитої. Гуманістичні засади української освіти, школи й педагогічної думки формувались українською та польською інтелігенцією – письменниками, професорами університетів, викладачами шкіл і колегіумів. Це були видатні люди, творчість яких однаковою мірою належить як українській, так і польській історії. Завдяки їм та їхній діяльності була вироблена стратегія розвитку гуманістичної педагогіки та гуманістичного виховання в Україні та Польщі. Своєю активною участю у діяльності культурно-освітніх об'єднань, інтелектуальних товариств, літературних гуртків, братських шкіл та університетів українсько-польські гуманісти долучалися до функціонування проголошеної Еразмом Роттердамським європейської «республіки вчених».

З огляду на необхідність виховання сучасної особистості й нагальної потреби розвитку гуманістичних засад української освіти науково виправданим є використання досвіду становлення педагогічної думки в час поширення ренесансно-гуманістичних ідей в українській та польській культурі. Це, з одного боку, забезпечує можливість природного входження людини у світ своєї національної культури, а з іншого, – уберігає її від національної обмеженості та егоїзму.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою статті є вивчення духовного та інтелектуального внеску українських і польських гуманістів XVI-XVII ст. у розвиток педагогічної думки доби Відродження.

ТЕОРЕТИЧНА ОСНОВА ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Дослідження ґрунтується на принципі синтезу теоретичного і конкретно-наукового знання щодо окресленої проблеми та міждисциплінарному підході. Це дало можливість використати теоретико-пізнавальні переваги філософії та історії педагогіки щодо з'ясування особливостей становлення педагогічної думки в добу Відродження, дослідити особливості гуманістичної педагогіки із врахуванням історико-культурного контексту її розвитку. Інтегральний характер дослідження обумовив використання культурно-антропологічного і біографічного методів. Загальне й особливе у формуванні гуманістичних засад педагогічної думки XVI-XVII ст. визначається завдяки таким загальнонауковим методам, як аналогія, порівняння, індивідуалізація та узагальнення. Використовується також евристичний потенціал компаративістики.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Вивчаючи історію становлення української педагогічної думки, аналізуючи шляхи і механізми проникнення ідей ренесансного гуманізму в педагогічну культуру XVI-XVII ст., результатом чого було принципово нове розуміння людини, слід звернути увагу на характер її зв'язків з європейською духовною традицією, передусім польською. Сприймаючи здобутки європейської культури й водночас зберігаючи автентичний зміст своєї, національної, українські мислителі ставали активними учасниками спільного з Європою культурно-освітнього простору. Особливо помітним і значущим цей процес був у час поширення ідей Відродження і Реформації як у Європі, так і в Україні. Завдяки українській і польській інтелектуальній, науковій, літературній еліті утверджувалась європейського рівня освітня й педагогічна культура, відбувалося формування національної свідомості, відчутного громадянського й патріотичного звучання набувала просвітницька діяльність українських і польських гуманістів.



Відродження, яке було великою, самостійною добою в історії європейської культури, змінило різні сфери людського життя – від політичного до освітнього. Його ідеї суттєво вплинули й на педагогічну думку. Основними рисами Відродження були перехід від теоцентризму до антропоцентризму в розумінні світу, сприйняття людини як самостійної сутності, розуміння її прагнення до земного щастя, визнання великих можливостей людського розуму, відкриття людської особистості в її цілісності, реабілітація різних проявів людської активності. Світоглядною основою ренесансної культури в цілому став гуманізм. В Україні Відродження знайшло досить своєрідне втілення, оскільки тут гуманістичний світогляд переплітався з виявами християнського православного мислення. В Україні більшою мірою втілювався північноєвропейський, а не італійський варіант Відродження. Крім того, ренесансний гуманізм в Україні з'явився пізніше, ніж в інших країнах Європи [11].

Поширенню ідей гуманізму в Україні XVI-XVII ст. сприяла наукова й педагогічна діяльність учених, студентів, магістрів, які свого часу навчалися в Західній Європі, у тому числі в Польщі. Контакти української інтелектуальної еліти з європейською помітні вже у XIV ст., коли в Європі з'явилися перші студенти з України. Отримавши освіту в провідних європейських університетах, вони займали університетські кафедри, писали наукові та філософські твори, що стали значним здобутком як європейської, так і української думки.

Зачинателями гуманістичної педагогічної культури в Україні стали видатні люди – українці та поляки, діяльність яких органічно пов'язана з історією України і Польщі. Це – Григорій Саноцький (Гжегош із Санока) – перший представник культури українського і польського Відродження, Юрій Дрогобич – відомий гуманіст і вчений, учнем якого був славетний польський астроном Миколай Коперник. У Краківському університеті навчались і працювали Павло Кросненський (Павло Русин із Кросна), Лукаш з Нового Міста. Зокрема, учнями і вихованцями Павла Русина були видатні польські поети – Ян Вислоцький та Ян Дантишек. Яскравою постаттю інтелектуального життя Польщі й України в XVI ст. був Станіслав Оріховський (Роксолан) – гуманіст, оратор, публіцист, філософ, полеміст. Він уважав себе українцем у польській державі. Його однодумцями і друзями були не тільки українська («рутенська») молодь, але й видатні польські гуманісти – Ян Гурський, Фрич Моджевський та ін.

Представники української і польської інтелігенції активно включалися в процес виховання нової людини, демонструючи своєю діяльністю зразки високої культури та інтелектуалізму, духовної співпраці, толерантності в стосунках. Будучи інтегральною частиною західноєвропейської «республіки вчених», українські та польські інтелектуали долучали Україну до культурних цінностей Європи, прокладали шлях до духовної емансипації особи, підкреслювали цінність особистості, наголошували на значущості таких її якостей, як моральність, розумність, справедливість, мужність, закладаючи, таким чином, основи гуманістичної педагогіки.

Становлення нового гуманістичного розуміння людини було обумовлене переорієнтуванням філософської думки від богопізнання до пізнання людини і визнання її самоцінності. Тому проблема людини, її життя, морального світу виявились у тогочасній Україні чи не визначальними. Ренесансне осмислення людини пов'язане з розумінням особливого феномену української духовності – так званого феномена «католицької Русі» [3; 4]. Саме вихованці католицьких



університетів і частково місцева шляхта, що покатоличилися, стали носіями на українських землях ренесансної культури, витворили високого рівня латинську і польсько-українську літературу, розвивали гуманістичну за змістом педагогічну культуру. Найвідомішими представниками католицької Русі були Станіслав Оріховський, Ян Щасний-Гербут, Іван Домбровський, Себастьян Кленович, Шимон Шимонович, Симон Пекалід.

Особливе місце в ренесансному осмисленні проблеми людини належить Станіславу Оріховському, який писав свої твори латиною. Звісно, Оріховський, не відступаючи від традиційного середньовічного християнського світобачення, вважав, що всі помисли людини мусять бути спрямовані до Бога. Водночас він був переконаний у самодостатності людини, у її гідності й високому призначенні в житті. Оріховський деколи характеризує людину як досконалий витвір природи і переконаний в необхідності активної самореалізації людини в земному житті. Як справжній ренсансний гуманіст, він стверджував, що до безсмертного життя потрібно пробивати шлях, жити «розважно, чесно і побожно на землі», тобто спасіння досягається повноцінним, активно-творчим життям [5, с. 40]. Не заперечував Оріховський і здатності людини до самопізнання, розуміючи, що це є пізнання у собі Бога та шлях до внутрішнього, духовного оновлення й морального самовдосконалення. Оріховський, як і видатний західноєвропейський гуманіст Еразм Роттердамський, суттєвого значення надавав моральному вихованню людини: від кожної людини залежить, чи стане вона гідною високих моральних надбань людства, чи перетвориться на нікчемну тварину.

Схожі ідеї щодо розуміння людини та різнобічних виявів її сутності розвиваються й іншими українськими та польськими гуманістами – С. Пекалідом, С. Кленовичем та ін. Визнання за людиною творчих потенцій у пізнанні світу та моральному перетворенні особистості багато в чому суперечать пасивно-споглядальному ідеалу середньовіччя, якому було притаманне зневажливе ставлення до фізичної праці, сприйняття тілесних, природних характеристик людини як вторинних і незначних порівняно з духовними. Свідченням ж нового гуманістичного мислення і нового гуманістичного духу нової педагогіки стали ідеї активної, цілеспрямованої людської діяльності, що здатна перетворювати світ, у якому живе людина. Відповідно зміни спостерігались також у підходах до виховання особистості: про це свідчило визнання високої цінності науки і знань, які здобуваються власними зусиллями людини.

Важливе значення для становлення гуманістичної педагогіки мала переоцінка фізичної праці, яка не протиставляється категорично духовній і набуває позитивних оцінок. Вже наприкінці XVI ст. ідея діяльного життя стає однією з провідних у творчості гуманістів. У контексті ренесансного мислення високої позитивної оцінки набуває як фізична, так і духовна праця книжників, учених, професорів шкіл і колегіумів. Праця визнається основою людського життя. Так, поема видатного українсько-польського поета С. Кленовича «Роксоланія» – це свого роду гімн праці. Головним героєм тут виступає не чернець-аскет, який втікає від світу, а людина праці: це і моряк, що відкриває нові землі, і купець, і учений [2, с. 64]. Поляк Шимон Шимонович із захопленням писав у своїх поемах про працю людей біля землі – косарів і женців [10, с. 178]. При цьому засуджується неробство, аморальність і ганебне життя духівництва і кліру як католицького, так і православного. І в цьому



польські та українські гуманісти знаходили собі однодумців в особі європейських гуманістів – Ф. Петрарки, М. Баптиста, М. Рея.

Суттєве значення для розвитку педагогічної думки України та Польщі в XVI-XVII ст. мали нові, порівняно з середньовіччям, погляди на сенс і мету людського життя. Сенс життя вбачається не лише у служінні Богові (хоча це є головне), але й у здійсненні людиною свого призначення у житті, в діяльності, що розкриває творчі потенції людини, в отриманні знань. На висоту духовного розвитку піднімає не лише соціальне становище людини, але й її шляхетність, відвага, талант (С. Пекалід). Твори багатьох польських і українських гуманістів присвячені оспівуванню героїчних діянь, визначних подій, добрих вчинків, які мали значення як для української (руської) спільноти, так і для Речі Посполитої. У численних панегіриках і посланнях вихвалялись і прославлялись військова звитяга, подвиги захисників краю від турецьких і татарських набігів (М. Пашковський, С. Пекалід, М. Стрийковський, Я. Щасний-Гербут).

Не пріоритетним, але досить цікавим аспектом педагогічної думки України XVI-XVII ст. стала оцінка природних властивостей і чуттєвої сфери життя людини. Гуманісти не були проти пристрастей людини, виявлення сили емоцій, однак вони вважали, що найбільш гідним вчинком для людини є вміння ці пристрасті приборкувати. На їх думку, право називатися людиною має той, у кого моральні принципи і розум домінують над афектами і чуттєвим потягом. Природним вважали гуманісти також право на естетичну насолоду, їх захоплення викликають люди, що підтримують мистецтво. Зокрема, Симон Пекалід прославляє князя Костянтина Острозького за те, що він дбає про розвиток мистецтва, а в Острозькій школі «присутні давньоримські музи» [6, с. 45].

Особливий акцент у педагогічній думці XVI-XVII ст. робиться на потребі досягнення тісного зв'язку між людиною і рідною природою, що дає можливість вбачати в цьому нове, відмінне від середньовічного ставлення до природного світу загалом. Польські та українські гуманісти переконані, що природа не лише дала людині органи відчуттів, за допомогою яких можна насолоджуватися красою у світі, але й створила саму цю красу. Сама природа також закладає в людині прагнення до краси. Тому людина має повне право насолоджуватися красою землі і всім сущим на ній. Саме так, як об'єкт естетичної насолоди, сприймається природа в творах С. Кленовича («Роксоланія»), І. Домбровського, С. Пекаліда, Ш. Шимоновича («Селянки»). У цьому контексті неперевершеним є написаний польською мовою вірш Ш. Шимоновича «Женці», де описується літній день, а до сонця звертаються: «Сонечко милесеньке, око дня ясного!» [10, с. 179].

У коло уваги гуманістів потрапляють проблеми родинного життя і шлюбу. Гуманісти були прихильниками високоморального життя, прагнули до загальної гармонії, зокрема, в стосунках між чоловіком і жінкою. У ліричній поезії XVI-XVII ст. основними персонажами виступають не тільки античні персонажі (що, власне, притаманно західноєвропейській ренесансній культурі), але й прості люди, часто йдеться про кохання, весілля, красних дівичь (Ш. Шимонович). При цьому в творчості гуманістів не помітно характерного для середньовічних містиків нехтування тілесним началом. Гуманісти вважали, що шлюб і сім'я – це природні стани для людини, тому цілком зрозумілим є шанобливе ставлення до жінки – її поважають нарівні з чоловіком. Іван Домбровський писав, що жінка володіє такими ж самими чеснотами, що й чоловік [8, Ч. 2, с. 60]. При цьому він наводить як приклад цілу галерею жіночих образів, особливо виділяючи київську княгиню Ольгу.



ВИСНОВКИ

Отже, порівняльний аналіз творів українських та польських гуманістів XVI-XVII ст. дає підстави зробити висновок про початок формування в Україні та Польщі нової педагогічної думки, гуманістичної за змістом і спрямованістю. Вона творилася в ході активного інтелектуального та філософського дискурсу, учасниками якого були видатні вчені, літератори, поети, викладачі шкіл та колегіумів, релігійні діячі. Об'єднувало всіх те, що вони жили в Україні, вважали її своєю Батьківщиною, демонстрували своєю діяльністю та творчістю високі зразки гуманістичного мислення, утверджували в педагогічній думці притаманні європейській педагогіці ідеї та цінності. Звісно, гуманізм в Україні з'явився пізніше, ніж у Польщі, вітчизняна культура використовувала вже сформовані в Італії чи Німеччині світоглядні та філософські форми гуманізму. Однак завдяки рецепції ідей європейської гуманістичної педагогіки й освітньої практики в XVI-XVII ст., активній діяльності гуманістичної інтелігенції Україна активно долучалася до творення спільного з Європою культурно-освітнього простору.

Сформовані гуманістичною педагогікою цього часу нові підходи до вивчення людини, піднесення українсько-польськими гуманістами авторитету знань, інтелекту і моральності значною мірою задають параметри цивілізаційного поступу сучасної української спільноти і виступають засобом збереження самоцінності особистості в глобалізованому світі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Домбровський І. Дніпрові камени / І. Домбровський // Українські гуманісти епохи Відродження. Антологія. – К. : Наукова думка; Основи, 1995. Ч. 2. – С. 200–221.
2. Кленович С. Роксоланія / С. Кленович // Антологія української поезії: В 6 т. Т.1. – К. : Дніпро, 1984. – С. 62–77.
3. Литвинов В. Ренесансний гуманізм в Україні / В. Литвинов. – К. : Основи, 2000. – 468 с.
4. Литвинов В. Католицька Русь. Історико-філософський нарис / В. Литвинов. – К. : Укр. Центр духовної культури, 2005. – 273 с.
5. Оріховський С. Напучення польському королеві Сигізмунду Августу / С. Оріховський // Українські гуманісти епохи Відродження. Антологія. – К. : Наукова думка; Основи, 1995. Ч.1. – С. 23–112.
6. Пекалід С. Про Острозьку війну під П'яткою проти низових / С. Пекалід // Українські гуманісти епохи Відродження. Антологія. – К. : Наукова думка; Основи, 1995. Ч.2. – С. 40-78.
7. Роттердамський Еразм. Похвала глупоті / пер. з лат. / Еразм Роттердамський. – К. : Основи, 1993. – 319 с.
8. Українські гуманісти епохи Відродження. Антологія. – К. : Наукова думка; Основи, 1995. Ч.1. – 431 с.; Ч.2. – 430 с.
9. Щасний-Гербут Ян. Розмисел про народ руський / Ян Щасний-Гербут // Українські гуманісти епохи Відродження. Антологія. – К. : Наукова думка; Основи, 1995. Ч.2. – С. 173–178.
10. Шимонович Шимон. Женці / Шимон Шимонович // Українські гуманісти епохи Відродження. Антологія. – К. : Наукова думка; Основи, 1995. Ч.2. – С. 178–179.
11. Volodymyr D. Lytvynov. Ukraine. Seeking its identity. The XVI-th – early XVII-th centuries / V. Lytvynov. – Kyiv, 2012. – 510 p.